

Lang Leve de Liefde voor het mbo. De planmatige ontwikkeling en implementatie van een lespakket seksuele gezondheid voor het mbo

Mireille Wolfers¹, Anita Watzeels¹, Marja de Koster², Pepijn van Empelen³

¹ Gemeente Rotterdam, afdeling Onderzoek & Business Intelligence, Rotterdam,

² GGD Rotterdam-Rijnmond, Rotterdam,

³ TNO, Expertisecentrum Child Health, Leiden

Samenvatting

Jongeren op het mbo zijn vroeger seksueel actief en ervaren meer problematiek op het gebied van seksuele gezondheid dan hoger opgeleide leeftijdsgenoten. Lang waren er eigenlijk geen seksuele gezondheidsinterventies voor deze specifieke groep beschikbaar. Om in deze lacune te voorzien, heeft de GGD Rotterdam-Rijnmond het *evidence-based* lespakket Lang Leve de Liefde-mbo (LLL-mbo) ontwikkeld, toegesneden op deze doelgroep. In dit artikel beschrijven we de planmatige ontwikkeling, aan de hand van Intervention Mapping, van zowel het lespakket als de interventie voor de implementatie van het lespakket, inclusief onderzoek naar implementatiefactoren, en het effect van de implementatie-interventie. Omdat flexibiliteit van het lespakket een belangrijke randvoorwaarde voor gebruik bleek, werd gekozen voor een online doe-het-zelf shop waar docenten zelf uit een databank losse lessen of workshops kunnen kiezen. Adoptie en implementatie werd gefaciliteerd middels materialen die beschikbaar werden gemaakt via de LLL-mbo-website (o.a. demonstratie-video's, keuzetools, en promotiefilmpje), promotie via mbo-organisaties op landelijke beurzen, docententrainingen en ondersteuning van de lessen door Sense-verpleegkundigen. Het effect van de implementatiestrategieën is onderzocht door middel van een voor- en nameting. Onze conclusie is dat onderzoek naar implementatiefactoren een belangrijke meerwaarde had voor de ontwikkeling van het lespakket omdat de uitkomsten van het onderzoek onmiddellijk gebruikt konden worden voor de ontwikkeling van het programma. Uit het onderzoek naar het effect van de implementatie bleek dat een implementatiestrategie, aangevuld met een docententraining, zorgde voor een hogere intentie tot gebruik. Ook lijkt de implementatiestrategie geleid te hebben tot een intensiever gebruik van het lespakket.

In Nederland gaat ongeveer een vijfde van de jongeren van 16 tot 23 jaar naar het middelbaar beroeps-
onderwijs (mbo): ongeveer 310.000 jongeren in de leeftijd van 16 tot 23 jaar (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018; Ministerie van Onderwijs, 2017). Studenten op het mbo zijn seksueel en relationeel meer ervaren dan leeftijdgenoten in het voortgezet onderwijs. Vaak wordt gedacht dat ze alles al weten over seksualiteit. Maar juist onder deze groep jongeren komen veel problemen voor op het gebied van seksuele gezondheid, zoals soa's, ongeplande zwangerschappen, seksueel grensoverschrijdend gedrag en homonegativiteit (de Graaf, Kruijjer, Acker, & Meijer, 2012; de Graaf, Meijer, Poelman, & Vanwesenbeeck, 2005; de Graaf, van den Borne, Nikkelen, Twisk, & Meijer, 2017; Götz et al.,

2005; Keuzenkamp, 2010; van Bergen et al., 2005).

De onderwijssetting is een zeer geschikte omgeving voor het bevorderen van de seksuele gezondheid. Tot dusver ontbrak het echter aan adequaat *evidence-based* lesmateriaal voor het mbo. Bovendien is bij veel docenten sprake van handelingsverlegenheid waardoor seksualiteit op het mbo vaak niet wordt behandeld (Meijer, de Graaf, Vanwesenbeeck, & Poelman, 2005). Sommige docenten schakelen de lokale GGD in voor voorlichting over anticonceptie en soa. Andere aspecten zoals bijvoorbeeld seksualiteitsbeleving en relaties, grenzen en seksuele diversiteit blijven hierbij buiten beschouwing. GGD-en hebben bovendien onvoldoende capaciteit om alle mbo's te bedienen.

Bovengenoemde redenen en de ervaring die de GGD Rotterdam-Rijnmond recent had opgedaan met voorlichting en soatesten op regionale opleidingscentra (roc) (Götz, Veldhuijzen, Ossewaarde, de Zwart, & Richardus, 2006; Wolfers, de Zwart, & Kok, 2012) waren aanleiding voor GGD Rotterdam-Rijnmond om in 2009 – 2012 een lespakket over seksuele gezondheid te ontwikkelen voor het mbo¹: Lang Leve de Liefde-mbo

Dr. M. Wolfers, onderzoeker

Drs. A. Watzeels, interventieontwikkelaar/onderzoeker

M. de Koster, sociaalverpleegkundige

Dr. P. van Empelen, onderzoeker

Correspondentie: E: meg.wolfers@Rotterdam.nl

(LLL-mbo; <https://www.langlevedeliefde.nl/docenten/mbo>). Bij de ontwikkeling van het lespakket is nauw samengewerkt met de ontwikkelaars van de Lang Leve de Liefde pakketten voor de onderbouw (LLL-ob) en bovenbouw (LLL-bb) van het voortgezet onderwijs: Soa Aids Nederland (SANL) en de Universiteit Maastricht. Om de implementatie van het lespakket te bevorderen, werd gelijktijdig een uitgebreid implementatieonderzoek uitgevoerd zodat bij de ontwikkeling van het lesmateriaal zoveel mogelijk aangesloten werd bij de randvoorwaarden voor gebruik en acceptatie door docenten. Ook werden implementatiestrategieën ontwikkeld om correcte implementatie en continuering te vergroten. Het doel van dit artikel is het systematische ontwikkelingsproces van LLL-mbo te beschrijven, waarbij de focus ligt op de implementatie van het lespakket. Tevens presenteren we de resultaten van de evaluatie van de implementatie-interventie.

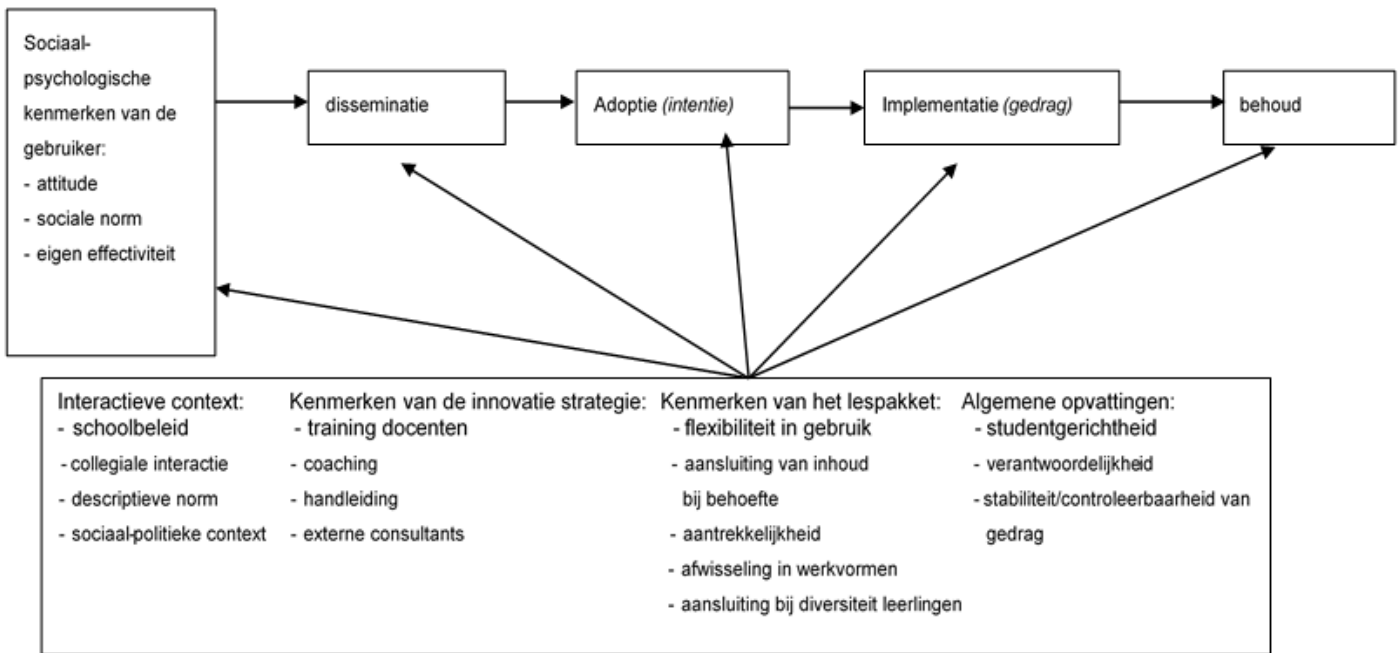
Methode

Voor het ontwikkelen van het lespakket en de implementatie-interventie is het Intervention Mapping (IM)-protocol gevolgd (Bartholomew Eldredge et al., 2016). IM is een raamwerk voor programma-ontwikkelaars voor het toepassen van onderzoeksresultaten en theorie bij interventieontwikkeling. Het omvat zes stappen. In stap 1, de probleem- en behoefteanalyse, wordt een analyse gemaakt van het (gezondheids)probleem, de oorzaken, risicogroepen en behoeftes van de doelgroep. Dit vormt de basis voor stap 2 waar gedragsdoelen worden geformuleerd en belangrijke en veranderbare determinanten worden geselecteerd. Per combinatie van determinant en gedragsdoel worden daarna specifieke veranderdoelen geformuleerd. Vervolgens worden in stap 3 theoretische methoden geselecteerd die worden vertaald naar praktische toepassingen, voor realisatie van de doelen uit de vorige stap. Hierbij wordt rekening gehouden met de parameters voor effectiviteit van die methoden. Het creatieve proces van programmaontwikkeling vindt plaats in stap 4. Vervolgens vindt in stap 5 een zorgvuldige ontwikkeling en planning van de implementatiestrategie plaats. Hoewel implementatie dus expliciet in deze stap belegd is, wordt het reeds voorbereid in de voorgaande stappen. Een interventie dient namelijk ontwikkeld te worden met het oog op de toekomstige implementatie. Vanaf de aanvang dient rekening gehouden te worden met belemmerende en bevorderende factoren voor de toekomstige implementatie. Waar nodig beschrijven we relevante resultaten uit het implementatieonderzoek in de eerdere stappen. Ten slotte is stap 6 bedoeld voor het plannen van een zorgvuldige evaluatie.

In het kader van de systematische ontwikkeling en implementatie van het lespakket en materialen zijn een aantal onderzoeken gedaan:

1. Vier focusgroep interviews naar de behoefte aan lessen over seksuele gezondheid onder 37 mbo-studenten op roc's in de regio's Rotterdam, Utrecht, Gelre-IJssel en Brabant-Zuidoost. We refereren hieraan als 'behoefteonderzoek onder studenten'.
2. Semi-gestructureerde interviews naar de behoefte aan een lespakket over seksuele gezondheid onder 10 docenten en 7 coördinatoren op roc's in de regio's Rotterdam, Utrecht, Gelre-IJssel en Brabant-Zuidoost. We refereren hieraan als 'behoefteonderzoek onder docenten'.
3. Vragenlijstonderzoek onder 95 contactpersonen op het mbo: docenten, management, studentenzorg- en begeleiding; over seksuele gezondheid en seksuele voorlichting op het mbo. Alle opleidingssectoren, leerniveaus en leerjaren waren vertegenwoordigd, respondenten waren afkomstig uit alle regio's. We refereren hiernaar als 'mbo-contactpersonensurvey'.
4. Twintig semi-gestructureerde interviews met docenten, teamleiders en overige sleutelfiguren van het mbo over determinanten van implementatie. We refereren hiernaar als 'implementatie-interviews mbo-contactpersonen'.
5. Vragenlijstonderzoek onder 142 docenten over determinanten van implementatie van een toekomstig lespakket over seksuele gezondheid bij docenten. Alle opleidingssectoren, leerniveaus en leerjaren waren vertegenwoordigd, respondenten waren afkomstig uit alle regio's. We refereren hiernaar als 'docenten-survey'.
6. Evaluatieonderzoek naar de implementatie-interventies door middel van een voor- en nameting onder 73 burgerschap-docenten. Deze wordt beschreven in stap 6.

Omdat niet alle resultaten uit bovengenoemde onderzoeken hier kunnen worden beschreven, worden alleen de voor dit artikel meest relevante bevindingen bij de verschillende IM stappen aangehaald. Bij het ontwikkelen van de meetinstrumenten is gebruik gemaakt van het theoretisch model uit figuur 1.

Figuur 1. Conceptueel model voor het besluitvormingsproces voor het gebruik van een lesprogramma Seksuele gezondheid op het roc (naar Paulussen, Kok, & Schaalma, 1994)

Resultaten

Stap 1. Probleem- en behoefteanalyse

In stap 1 zijn het probleem en de context in kaart gebracht, is de behoefte van de doelgroep onderzocht, is een planningsgroep samengesteld en het programma-doel geformuleerd.

We zijn gestart met behoeftenonderzoek onder studenten en docenten naar een lespakket seksuele gezondheid en naar factoren die de toekomstige implementatie zouden kunnen beïnvloeden met de mbo-contactpersonensurvey en de docentensurvey.

Naast literatuuronderzoek is er gebruik gemaakt van aanvullend kwalitatief onderzoek onder mbo-studenten naar culturele gedragsdeterminanten van seksuele gezondheid door Bertens et al. (2013) en bij leerlingen van verschillende opleidingsniveaus naar determinanten van homonegatief gedrag door Mevissen et al. (2018).

Planningsgroep

Er is een planningsgroep gevormd met ontwikkelaars, gedragswetenschappers, docenten en overige stakeholders op het mbo. Ook zijn er bijeenkomsten gehouden met regionale adviesgroepen van docenten in Amsterdam en Rotterdam en een landelijke adviesgroep met afgevaardigden van de mbo-raad, Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB) en de Nederlandse Vereniging voor Leraren Maatschappijleer (NVLM).

Het probleem

Mbo-studenten doen op jongere leeftijd seksuele ervaring op, maar hebben minder kennis van seksualiteit,

voortplanting, anticonceptie en soa's dan hun hoger opgeleide leeftijdsgenoten. Problemen die bij deze groep vaker dan gemiddeld voorkomen zijn soa's, ongeplande zwangerschappen, seksueel grensoverschrijdend gedrag en homonegativiteit (de Graaf et al., 2012; de Graaf et al., 2005; de Graaf et al., 2017; Götz et al., 2005; Keuzenkamp, 2010; van Bergen et al., 2005).

Context

Het mbo is zeer gevarieerd. Er zijn vier onderwijsniveaus, van assistentenopleidingen op niveau 1 (of entreeopleiding) voor jongeren zonder vmbo-diploma, tot middenkader- of specialistenopleidingen op niveau 4. Het merendeel van de opleidingen (90%) wordt gegeven aan regionale opleidingscentra (roc's). Zij bieden opleidingen aan in drie sectoren: bouw en techniek (B&T); zorg, welzijn, cultuur en sport (ZWC&S) en economie, handel en ict (EH&I). De overige opleidingen worden gegeven aan vak-instellingen voor de scheepvaart, de grafische- en designsector, de voedingsindustrie of bij agrarisch opleidingscentra (aoc). Men onderscheidt de beroepsopleidende leerweg (bol) met fulltime lessen onderbroken door een stageperiode en de beroepsbegeleidende leerweg (bbi) met vier dagen per week werken en één dag per week les (MBO Raad, 2019).

Behoeftedoelgroep

In het behoeftenonderzoek onder studenten bleek dat de meeste studenten vonden dat lessen over seksualiteit niet nodig zijn omdat iedereen alles wel zou weten en ze immers al seksueel actief zijn. Anderen vonden

het opfrissen van kennis en het doorbreken van taboes op seksualiteit redenen voor les over seksualiteit. Echter, bij doorvragen naar specifieke onderwerpen bleken studenten wel degelijk meer te willen weten over de pil, anticonceptie in het algemeen, soatesten, het communiceren over seks en gevoelens, het leren aangeven van je grenzen bij seks en over loverboys. Er was een lage risicoperceptie ten aanzien van soa en ongeplande zwangerschap. Homoseksualiteit was voor veel studenten taboe om te behandelen. Anderen wilden dit thema juist wel geagendeerd, omdat ze vonden dat het uit de taboesfeer moest komen. Er was eveneens interesse in hoe je seks leuker kunt maken, middelengebruik en seks, maagdelijkheid, cultuur en religie.

In het behoeftenonderzoek onder docenten bleek dat zij lessen over seksuele gezondheid belangrijk vonden vanwege het lage kennisniveau van hun studenten over soa en anticonceptie en vanwege schooluitval bij studenten, bijvoorbeeld door ongeplande zwangerschappen. Men dacht ook dat het onderwerp aan zou sluiten bij de behoeften en wensen van studenten. Wel varieerde de relevantie en urgentie die zij ervoeren per thema. Afhankelijk van de populatie studenten zien docenten andere problemen, of verschilt de omvang of urgentie van het probleem, bijvoorbeeld als het gaat om tienerzwangerschappen, loverboy-problematiek of homonegativiteit.

Programmadoel

Het programmadoel van het lespakket LLL-mbo is aan het einde van stap 1 als volgt geformuleerd: 'Jongeren ondersteunen in het maken van gezonde en verantwoorde keuzes met betrekking tot liefde, relaties en seks.'

Stap 2. Formuleren van uitkomsten en gedragsdoelen

In stap 2 zijn de gewenste uitkomsten benoemd die met het lespakket moeten worden bereikt en is het programmadoel uitgewerkt in zes gedragsdoelen (zie Tabel 1).

De mbo-programmadoelen zijn afgestemd op de programmadoelen voor LLL-ob en LLL-bb, zodat een doorlopende leerlijn is ontstaan. Vervolgens zijn gedragsdoelen geformuleerd en gedragsdeterminanten geselecteerd. De belangrijkste determinanten waren: kennis, risicoperceptie, attitude, emotie, sociale invloed, vaardigheden en eigen-effectiviteit. Bij grensoverschrijdend gedrag speelden ook seksueel zelfbeeld en empathie een rol. Uit het onderzoek van Mevissen et al. (2018) naar homonegatief gedrag bleken onder andere homonegatieve attitudes, geen contact met homoseksuelen, attributie (homoseksualiteit is aangeleerd) en affectieve reacties op publieke uitingen van seksueel gedrag (b.v. kussen, hand in hand lopen). Verder bleken uit de literatuur onzekerheid, empathie, angst voor stigma door associatie (straks denkt men dat ik ook seksueel ben) en het gevoel dat de eigen (hetero-)seksuele identiteit bedreigd wordt (Bernstein, 2004; de Graaf et al., 2012; de Graaf et al., 2005; Falomir-Pichastor & Mungy, 2009; Graaf, Dijk, & Wijsen, 2009; Haider-Markel & Joslyn; Keuzenkamp, 2010; Lam, Mak, Lindsay, & Russell, 2004; Parrott, Adams, & Zeichner, 2002; Sheeran, Abraham, & Orbell, 1999; Swim, 1999; van Berlo, Wijsen, & Vanwesenbeeck, 2005). Voor de matrix is emotie opgesplitst in (het bevorderen van) positieve gevoelens t.a.v. homoseksuele, lesbische en biseksuele (holebi-) jongeren en (het verminderen van) negatieve gevoelens t.a.v. holebi-jongeren. Attributie is verwerkt in de determinant kennis: seksuele oriëntatie is geen keuze omdat het niet is aangeleerd maar aangeboren.

Per gedragsdoel zijn daarna per determinant veranderdoelen geformuleerd. Dit heeft geresulteerd in uitgebreide matrixen met veranderdoelen voor elk programmadoel. In overleg met docenten zijn veranderdoelen vertaald naar lesdoelen voor specifieke lessen. Een voorbeeld bij het programmadoel 'Jongeren hebben prettige en gewenste relaties en seksuele contacten', voor de determinant attitude, was het veranderdoel: 'Jongeren erkennen dat het belangrijk is om je

Tabel 1. Programmadoelen Lang Leve de Liefde-mbo

1	Jongeren hebben prettige en gewenste relaties en seksuele contacten
2	Jongeren voorkomen (verspreiding van) infectie met soa en hiv
3	Jongeren voorkomen onbedoelde zwangerschap
4	Jongeren maken (t.z.t.) gezonde en verantwoorde keuzes m.b.t. zwanger worden en zwangerschap
5	Jongeren accepteren seksuele diversiteit en handelen eraan
6	Jongeren zoeken hulp en ondersteuning als ze vragen en/of problemen hebben m.b.t. hun seksuele gezondheid

eigen lichaam (en dat van de partner) te kennen'. Bij het programmadoel 'Jongeren accepteren seksuele diversiteit en handelen ernaar' is voor de determinant emotie het veranderdoel opgenomen: 'Jongeren herkennen en beschrijven hun eigen emoties t.a.v. homoseksuele, lesbische en biseksuele jongeren en hoe ze daar mee om kunnen gaan'. Voor een nadere beschrijving van lesonderdelen, matrixen van gedragsdoelen en determinanten zie ook de publicaties over LLL-bb (Mevissen, Kok, Watzeels, van Duin, & Bos, 2018; Mevissen et al., 2017).

Stap 3. Methoden en toepassingen

In stap 3 zijn de inhoudelijke thema's geformuleerd en is de opbouw en inhoud van het lespakket globaal vastgesteld. Er is gezocht naar theoretische onderbouwde praktische toepassingen voor de veranderdoelen uit stap 2. Indien mogelijk en inpasbaar is gekozen voor bestaande toepassingen. Daarnaast zijn nieuwe toepassingen ontworpen. De keuze en het ontwerp werden medebepaald door de uitkomsten van het implementatieonderzoek onder docenten.

Uit de mbo-contactpersonensurvey en implementatie-interviews met contactpersonen bleek hoe belangrijk het voor de toekomstige implementatie zou zijn dat het lespakket aansloot bij de diversiteit van het mbo. Dit betekende (1) rekening houden met de verschillende opleidingsniveaus en daarmee in wijze van leren, het abstractieniveau en de spanningsboog per leerniveau; (2) rekening houden met tijdgebrek en beperkte ruimte in het curriculum; (3) de noodzaak tot flexibiliteit, vanwege de variatie in leerwegen (bol en bbl) en verschillen tussen opleidingen waarbij binnen zorgopleidingen veel meer ruimte is dan bij technische opleidingen; en (4) verschil in ervaren behoefte qua thematiek van zowel studenten als docenten.

Zowel uit het behoeftenonderzoek onder studenten als onder docenten bleek dat studenten behoefte hadden aan afwisseling en interactie bij lesvormen. Per opdracht worden daarom verschillende werkvormen aangeboden, met bijvoorbeeld de methodiek actief leren voor de determinant kennis (o.a. kaartspellen, invuloefeningen), persuasieve strategieën via discussie en debatten, *modeling* in beeldmaterialen (filmpjes) en animaties, zodat de docent zelf kan kiezen welke werkvormen het beste bij de klas passen. Ook het taalgebruik en de hoeveelheid tekst was een belangrijk aandachtspunt bij het samenstellen van de lessen. Bovendien zijn er aparte lessen gemaakt over specifieke thema's die bij sommige mbo-klassen nauwelijks relevant zijn, maar bij andere juist heel belangrijk zijn: zoals een les over gezonde zwangerschap en een les over partnerkeuze en maagdelijkheid.

Stap 4. Programmaproductie

Op basis van stap 3 is in stap 4 de exacte opbouw en inhoud van het lespakket vastgesteld en zijn de materialen ontworpen, geproduceerd en gepretest.

Binnen de context van het mbo is een standaard lespakket niet geschikt omdat er rekening gehouden moet worden met flexibiliteit in gebruik en keuzevrijheid voor verschillende werkvormen en thema's. Ook bleek uit de docentensurvey dat docenten een voorkeur hebben voor een combinatie van digitaal en niet-digitaal, met de nadruk op niet-digitaal. Er is dus besloten tot een online doe-het-zelf shop waar docenten zelf uit een databank losse niet-digitale lessen of workshops kunnen kiezen met een ruime keuze aan werkvormen. De lessen zijn los van elkaar en zonder vaste volgorde te gebruiken. Voor de lessen grensoverschrijdend gedrag en loverboys zijn voor jongens en meisjes aparte lessen gemaakt. Resultaten uit het onderzoek naar culturele determinanten (Bertens et al., 2013) zijn specifiek toegepast in de lessen maagdelijkheid en partnerkeuze, anticonceptie en zwanger worden. Multiculturele aspecten krijgen in alle lessen ruimte, bijvoorbeeld door keuze in scenario's aan te bieden en variatie aan rolmodellen te gebruiken.

Behalve het gericht toepassen van bestaande materialen zijn ook veel nieuwe materialen ontwikkeld, zoals animaties en interactieve filmpjes. Hierbij is nauw samengewerkt met zowel docenten als studenten. Alle materialen die gebruikt worden in de lessen, inclusief de beeldmaterialen, zijn gratis beschikbaar via de LLL-website.

Het uiteindelijke lespakket bevat 20 lessen, met lessen over: (1) het lichaam: basiskennis geslachtsorganen en beeldvorming; (2) relaties en fijne seks; (3) veilig vrijen: voor soa en zwangerschap; (4) grensoverschrijdend gedrag, inclusief de invloed van middelen en loverboys; (5) seksuele diversiteit en (6) preconceptiezorg en zwangerschap (zie Tabel 2). De lessen zijn afgestemd op een les van 100 minuten, met mogelijkheden tot inkorten of uitbreiden.

Elke les bestaat uit meerdere opdrachten, met een keuze aan werkvormen per opdracht, bijvoorbeeld een individuele- of groepsopdracht, discussie, debat of een creatieve werkvorm. Vrijwel elke les bevat beeldmateriaal: bijvoorbeeld een filmpje over het testen op soa, een animatie over anticonceptie of een interactieve film over grensoverschrijdend gedrag. Er zijn keuzetools (vragenlijsten en lesoverzichten, zie Tabel 2) beschikbaar, op basis waarvan docenten de urgentie van de onderwerpen in hun klas kunnen peilen. Docenten gaven in de docentensurvey aan weinig tijd te hebben voor lesvoorbereiding en het belangrijk te vinden dat de lessen aansluiten bij de kennis en belangstelling van studenten. Er was ook een behoefte om voortgang voor het vak burgerschap te kunnen toetsen. De vragenlijsten kunnen voor beide doeleinden gebruikt worden.

Tabel 2. Inhoud lespakket Lang Leve de Liefde-mbo

20 lessen	
Liefde en relaties ²	Seksuele diversiteit ⁵
Je lijf en zo ¹	Voor wat hoort wat ⁴
Beeldvorming ¹	Internet en grenzen ⁴
Jongeren en seks ²	Internet en seks ⁴
Soa ³	Alcohol en grenzen ⁴
Veilig vrijen ³	Alcohol en seksuele gezondheid ⁴
Anticonceptie ³	Seksueel grensoverschrijdend gedrag ^{*4}
Onbedoelde zwangerschap ^{1,3,6}	Loverboys ^{*4}
Gezonde zwangerschap ⁶	Maagdelijkheid en partnerkeuze ^{1,2}
Workshops	
Workshop Je lijf en beeldvorming ¹	
Workshop Veilig vrijen en anticonceptie ³	
Workshop Seksuele diversiteit ⁴	
Workshop Soa ^{2,4}	
Workshop Wensen en grenzen ⁵	
Suggesties voor andere workshops (o.a. cartoontekenen, love songs schrijven, theater, gastspreker COC etc.)	
Standaard lespakketten	
Preventie van tienerzwangerschappen ^{2,3,6}	
Veilig vrijen, anticonceptie en soa ³	
Relaties, grensoverschrijdend gedrag en loverboys ^{2,4}	
Keuzetools voor docenten	
Vragenlijsten per thema: om startniveau van de studenten te bepalen en of als nameting om ontwikkeling aan te tonen (dit is een eis bij het vak burgerschap)	
Printbaar lesoverzicht: studenten kruisen individueel en anoniem aan welke lessen hun voorkeur hebben. Eventueel kunnen ze een top 3 of top 5 maken	
Beeldmateriaal	
Animaties:	Filmpjes:
Mannelijk geslachtsorgaan	Over grenzen: 'UP2U': 'Golddigger'
Vrouwelijk geslachtsorgaan	Over grenzen: 'UP2U': Internet
Menstruatiecyclus	Over grenzen: 'UP2U': Drank
Vruchtbaarheid	Liefde laat zich niet dwingen (8x)
Bevruchting en eerste maanden zwangerschap	Tienermoeder
Hormonale anticonceptie	TV-uitzending Loverboys
Soa	Homo jongeren (3x)
Soa-testen	TV-uitzendingen 'Uit de kast' (5x)

* voor jongens en meisjes apart

Thema's: ¹ het lichaam: basiskennis geslachtsorganen en beeldvorming; ² relaties en fijne seks; ³ veilig vrijen voor soa en zwangerschap; ⁴ grensoverschrijdend gedrag, inclusief de invloed van middelen en loverboys; ⁵ seksuele diversiteit; ⁶ preconceptiezorg en zwangerschap

Stap 5. Implementatie

In stap 5 is een implementatieplan opgesteld op basis van kennis over de toekomstige gebruikers van het lespakket en de context waarin deze wordt uitgevoerd.

Reeds bij aanvang van de ontwikkeling van LLL-mbo werden toekomstige gebruikers en beslissers op het mbo geïdentificeerd, voor wie vervolgens implementatie-uitkomsten en gedragsdoelen zijn gekozen. Op basis van het eigen determinantenonderzoek en de literatuur zijn determinanten van implementatie vastgesteld, waarna materialen en strategieën voor implementatie zijn ontwikkeld.

Sociaalpsychologische kenmerken gebruiker

Uit de docentensurvey bleek dat docenten een positieve attitude hadden ten aanzien van de leerdoelen van het lespakket (z.g. *outcome beliefs*), de voordelen

van het lespakket voor de ontwikkeling van eigen competenties (z.g. *teacher benefits*) en de kenmerken van het lespakket. Ook voelden ze zich in het algemeen voldoende capabel voor het toepassen van de verschillende werkvormen en vaardigheden voor het bespreken van seksuele gezondheid (z.g. eigen-effectiviteit). Als barrières zag men een gebrek aan tijd en ruimte binnen het curriculum. Hoewel de intentie gebruik te maken van het toekomstige lespakket hoog was onder docenten, hadden docenten uit de sector B&T een lagere intentie dan docenten uit de sector ZWC&S. De belangrijkste voorspellers van de intentie tot gebruik bleken eigen-effectiviteit en attitude (zie Tabel 3). Over het algemeen had men vertrouwen in de eigen vaardigheden die nodig zijn om les te geven over seksualiteit. In het bespreken van een thema als homoseksualiteit, rollenspelen voor het bespreken van gevoelige

Tabel 3. Pearsons's correlatie (r) met intentie tot gebruik van het lespakket LLL-mbo (interval variabele score 1-5) bij docenten die het vak burgerschap geven en regressiecoëfficiënten (β) (n=91)

	Determinant	Stap 1		Stap 2	
		β	p	β	p
Stap 1	Geslacht	0,14	,180	0,07	,469
R ² = 0,20	Expertise over onderwerp sg ¹	0,08	,444	0,02	,827
	Ervaren problematiek sg ¹	0,20	,075	0,05	,638
	Sector Economie & ICT	0,20	,175	0,21	,109
	Sector GWC&S ²	0,13	,371	0,13	,328
	Sector Bouw & techniek	-0,15	,204	0,06	,584
	MBO gesitueerd in G4 ³	-0,01	,952	0,03	,742
			r		
Stap 2	Attitude		,53**	0,24	,020
R ² = 0,45	Eigen effectiviteit		,60**	0,37	,001
	Subjectieve norm collega's		,34**	-0,07	,460
	Subjectieve norm management		,40**	0,20	,165
	Sociale druk		,36**	-0,11	,445

Analyse: hiërarchische stepwise lineaire regressie

** p<0,01

¹ sg: seksuele gezondheid

² GWC&S: gezondheid, welzijn, cultuur en sport

³ Amsterdam, Rotterdam, Den Haag of Utrecht

onderwerpen en het laten oefenen van vaardigheden (bijvoorbeeld condoomvaardigheden) had men het minste vertrouwen. In het bespreken van seksualiteit, het leiden van discussies en begeleiden van studenten met problemen had men meer vertrouwen.

Interactieve context

Men vond het belangrijk dat er in het schoolbeleid aandacht is voor seksuele gezondheid en docenten wilden zich gesteund voelen door collega's en leidinggevers.

Kenmerken van de innovatiestrategie

Docenten vonden het belangrijk om te kunnen beschikken over een deskundige seksuele gezondheid en een doorverwijzingsmogelijkheid voor studenten. Ook een docententraining vond men nuttig, waarbij vooral aandacht besteed zou moeten worden aan werkvormen om met leerlingen te communiceren over gevoelige onderwerpen zoals seksuele diversiteit. Met e-learning, e-coaching en digitale platformen voor docenten was weinig ervaring en hier was ook geen behoefte aan. Wel was er interesse in instructiefilmpjes over lesgeven over seksuele gezondheid.

Kenmerken van het lespakket

Het belangrijkste was een grote mate van flexibiliteit van een lespakket. Het moest mogelijk zijn om zelf het aantal te besteden uren, de vorm (opeenvolgende lessen of workshop in themaweek) en thema's te bepalen. Ook weinig voorbereidingstijd was belangrijk, zonder eerst een uitgebreide docentenhandleiding door te ne-

men. Bovendien vonden zowel studenten als docenten het belangrijk dat er interactieve werkvormen en veel beeldmateriaal gebruikt zouden worden.

Algemene opvattingen

Men zag het als taak van de opleiding om studenten te ondersteunen in hun seksuele vorming. Het zou kunnen helpen bij het voorkomen van problemen bij studenten en daarmee ook schoolverzuim kunnen terugdringen. Men vond dat de kerntaak gezondheid van het vak burgerschap er mee kon worden ingevuld.

Adopters en gebruikers

Seksuele gezondheid is geen onderdeel van het curriculum van mbo-opleidingen. Om lessen over seksuele gezondheid bij alle mbo-opleidingen onder te brengen leek het algemeen verplichte vak burgerschap het meest geschikt omdat het zou passen binnen de dimensie 'Vitaal burgerschap'. Docenten die het vak burgerschap geven zijn meestal docenten maatschappijleer of Nederlands en zij beslissen veelal zelf over de inhoud en lesmaterialen voor het vak burgerschap. Een implementatiestrategie voor de adoptie van het lespakket zou zich daarom voornamelijk rechtstreeks op burgerschapsdocenten moeten richten.

Doelen voor programma gebruik door docenten

Per implementatiefase (adoptie, implementatie en behoud/continuering) zijn gedragsdoelen opgesteld voor docenten, als de gebruikers van het lespakket. Vanuit de gedragsdoelen zijn leerdoelen voor docenten opgesteld. Voor de adoptiefase is het bijvoorbeeld

belangrijk dat docenten de leerdoelen van het lespakket kennen en weten dat het een deel van de dimensie vitaal burgerschap kan invullen. Voor elke fase geldt dat het belangrijk is dat docenten weten dat mbo-studenten behoefte hebben aan informatie over seksuele gezondheid en dat docenten op de hoogte zijn van de problematiek op het gebied van seksuele gezondheid bij mbo-studenten. Voor de implementatiefase is het belangrijk dat docenten de door hen gekozen lessen volgens de aanwijzingen in het draaiboek (lesbrief) geven.

De interventie voor de implementatie van het lespakket LLL-mbo

Tabel 4 geeft een selectie van doelen, determinanten en methodieken voor de implementatie.

Tabel 4. Methode, praktische uitwerking en onderdelen van de implementatie-interventie voor mbo-docenten (een selectie)

Performance objective	Determinanten	Methode en praktische uitwerking	Programmaonderdeel
Adoptie			
Docenten zien de voordelen om met het lespakket te werken	Kenmerken van het lespakket: flexibel, aangepast naar niveau, verschillende werkvormen, keuzemogelijkheden, gratis via Internet te benaderen	Persuasive communication door laten zien van bewijsmateriaal Faciliteren van het lespakket via Internet	Vorm van lespakket als gratis database van 20 lessen met keuze voor werkvormen, afgestemd op niveau per les Kennismaken met lespakket in workshop/docentent-training Presentatie van lespakket tijdens mbo-vakbeurzen
Docenten nemen kennis van de leerdoelen en dat deze aansluiten bij Burgerschap	Kennis Attitude Outcome expectations	Faciliteren via erkend kanaal in het mbo Persuasive communication door laten zien van bewijsmateriaal Actieve informatieverwerking m.b.v. kennisquiz	Opname van het lespakket in de database 'Vitaal mbo' Informatiefolder, papier en digitaal Presentatie van lespakket tijdens mbo-vakbeurzen Onderdeel in docententtraining 'Belang van seksuele vorming': quiz over jongeren en seks
Docenten maken kennis met de positieve ervaring van collega's met het lespakket	Perceived norms	Ervaringsverhalen van docenten Modeling door mbo-docenten in klas-setting	Promotiefilmpje Video's met voorbeelden van lesonderdelen, gefilmd in mbo klassen ('Kijkje in de klas')
Implementatie			
Docenten geven de gekozen lessen in hun klassen volgens plan	Eigen effectiviteit Kennis	Modeling door mbo-docenten in klas-setting Gedetailleerde instructie met alternatieven Guided practice met feedback	Video's met voorbeelden van lesonderdelen, gefilmd in mbo-klassen ('Kijkje in de klas') Lesbrieven per les: met instructie, gedetailleerd draaiboek en tips Oefenen met werkvormen tijdens docententtraining (condoomdemonstratie) Omgaan met moeilijke situaties: collega's vertellen ervaringen in video's ('Kijkje in de klas')
Docenten weten wie ze voor steun bij problemen met studenten kunnen benaderen	Toegang tot een deskundige seksuele gezondheid	Guided practice met feedback voor docenten door Sense-professionals Modeling door Sense-professionals	Samenwerking met Sense-verpleegkundige: training en lesvoorbereiding Samen met Sense-verpleegkundige eerste lesgeven
Docenten kunnen inschatten welke lessen ze voor hun klas nodig hebben	Vorbereidingstijd Eigen effectiviteit t.a.v. de keuze van geschikte lessen	Faciliteren dmv kant en klare producten voor docenten	Keuzetools: kennistoetsen om voorkennis van studenten te meten en overzicht van lessen en thema's waarop studenten keuze en rangorde kunnen aangeven
Docenten weten hoe ze om kunnen gaan met weerstand en emoties van studenten tijdens de les	Kennis Attitude Eigen-effectiviteit	Guided practice met feedback voor docenten door ervaren docenten Modeling door ervaren docenten	Uitgebreide handleiding per les inclusief tips voor omgaan met mogelijke reacties van studenten Video's op de website ('Kijkje in de klas'), met demonstratie lesonderdelen en ervaringen van docenten o.a. m.b.t. veilige sfeer creëren, geëmotioneerde studenten, studenten met negatieve ervaringen en machogedrag
Continuering			
Docenten gebruiken de faciliteiten die de website biedt voor informatie en ondersteuning	Beschikbaarheid van het pakket	Faciliteiten via Internet voortdurend beschikbaar	Laagdrempelig en gratis materialen op de website Video's met demonstratie lesonderdelen en ervaringen van docenten op de website

Hieronder worden enkele van de onderdelen toegelicht.

Docententraining

In een training van een dagdeel werden werkvormen toegepast voor actieve informatieverwerking (b.v. kennisquiz, discussie), waren er voorbeelden van positieve rolmodellen (demonstratievideo's), werd geoefend met een als lastig ervaren werkvorm (condoomdemonstratie) en was gelegenheid eigen leervragen te stellen en van elkaars ervaringen te leren. De training was gericht op attitude ten aanzien van seksuele vorming, kennis over jongeren en seks, kennis van de inhoud van het lespakket, eigen-effectiviteit ten aanzien van het hanteren van lastige situaties in de klas en het gebruik van werkvormen uit het lespakket, schoolbeleid over seksuele vorming, opvang en begeleiding van studenten en samenwerking met Sense.

Sense

In regio's waar Sense actief was op het mbo werkten we samen met Sense-verpleegkundigen om docenten te ondersteunen bij het gebruik van het lespakket. Een Sense-verpleegkundige was daar eveneens betrokken bij de docententraining.

Docenteninstructie

Voor elke les is een gedetailleerd draaiboek beschikbaar ('lesbrief') zodat docenten er zonder al te veel voorbereiding direct mee aan de slag kunnen. De lesbrief bevat uitgebreide instructies en suggesties voor toets-mogelijkheden. Er wordt verwezen naar organisaties als Sense en overige voor het thema van de les relevante instanties en websites. Docenten kunnen een print met een overzicht aan de studenten uitdelen.

Demonstratievideo's

In het mbo-deel van de LLL-website staan onder 'Kijkje in de klas' video's met voorbeelden van werkvormen, uitgevoerd door docenten (bijvoorbeeld condoomdemonstratie in de klas) en fragmenten van interviews met docenten over hun ervaringen met lesgeven over seksualiteit. Bijvoorbeeld over het creëren van een veilige sfeer in de klas en over het bespreken van homoseksualiteit in de klas.

Partners in implementatie

Afgezien van burgerschapsdocenten zijn relevante partijen voor de adoptie Soa Aids Nederland (SANL), Rutgers en gezondheidsbevorderaars binnen de GGD-en, Sense-verpleegkundigen, consortia binnen het mbo en de mbo-raad. Uit het onderzoek bleek dat implementatie via GGD-en in het algemeen geen haalbare en wenselijke strategie is.

Om de kansen van adoptie en continuering te bevorderen is gekozen om aan te sluiten bij de (her)ontwikkeling van de Lang Leve de Liefde pakketten voor het voortgezet onderwijs (LLL-ob en LLL-bb). LLL-mbo is tot stand

gekomen in nauwe samenwerking met SANL en de Universiteit Maastricht en is ook opgenomen in de website www.langlevedeliefde.nl. Niet alleen is Lang leve de liefde een herkenbaar merk, ook is er al een goede implementatiestructuur via SANL. De docententraining is georganiseerd in samenwerking met Sense en landelijke consortia. In 2014 werd LLL-mbo door de Erkeningscommissie Interventies van het Centrum Gezond Leven erkend als 'theoretisch goed onderbouwd'. Voor blijvende kwaliteitsontwikkeling en continuïteit van implementatie werd het eigendom van het lespakket na oplevering overgedragen aan SANL. Ook is het lespakket opgenomen in de lessendatabank 'Vitaal mbo' en in www.seksuelevorming.nl van Rutgers.

Stap 6. Evaluatie

Stap 6 is het opstellen van een evaluatieplan. Hiervoor worden effect- en procesevaluatievragen geformuleerd, effect- en procesmaten vastgesteld en een evaluatieopzet ontwikkeld.

Evaluatie van de implementatie

Er is een effect- en procesevaluatie uitgevoerd naar de implementatie-interventies. Door middel van een voor- en nameting zijn docenten die blootgesteld waren aan verschillende interventies vergeleken op determinanten van implementatie. Op de nameting is het gebruik van het lespakket tussen de groepen vergeleken. In een digitale vragenlijst onder docenten zijn het aantal gegeven lessen, de volledigheid van de gegeven lessen en determinanten van implementatie gemeten. Een procesevaluatie van de ontwikkeling van het lespakket is elders beschreven (Wolfers, Watzeels, & De Koster, 2014).

Er zijn drie groepen van docenten vergeleken: docenten die getraind zijn met ondersteuning van een Sense-verpleegkundige, docenten die een training volgden zonder Sense en ongetrainde docenten. Docenten waren vrij om zelf hun lessen en de frequentie te kiezen. Na afloop van de lessen vulden zij een digitale vragenlijst in.

Van de 224 deelnemende docenten hebben er 73 de evaluatievragenlijst volledig ingevuld: 31 docenten hadden een of meerdere lessen gebruikt en hebben deze aan een of meer klassen gegeven. Gezamenlijk hebben zij 136 lessen gegeven, een gemiddelde van 4,4 lessen per docent. Getrainde docenten hebben tweemaal zoveel lessen gegeven als de ongetrainde docenten (2,3 lessen versus 1,2 les). Getrainde docenten gaven 1,8 volledige lessen, ongetrainde docenten 0,9 lessen. Van alle getrainde docenten gaven docenten uit de Sense-groep de meeste lessen: 2,2 versus 1,6. De gevonden verschillen waren echter niet significant. Docenten die het lespakket hadden gebruikt, hadden een significant hogere intentie om het pakket in het volgend schooljaar opnieuw te gebruiken dan degenen die het pakket niet gebruikt hadden. Ook de twee attitude-aspecten, ervaren voordelen voor de docent

(*teacher benefits*) en eigenschappen van het lespakket (*instrumentality*) en de injunctieve sociale norm (de mening van anderen) waren significant hoger bij de docenten die het lespakket gebruikten hadden.

Effectevaluatie lespakket

Een dergelijk flexibel lespakket is lastig op effect te evalueren aangezien elke docent eigen thema's en lessen kiest en de beschikbare lestijd kan variëren van een of enkele uren in het hele schooljaar tot wekelijks enkele uren. Voor de evaluatie van het lespakket als geheel is daarom nog geen evaluatieplan opgesteld. Wel zijn op beperkte schaal afzonderlijke lessen of lesonderdelen geëvalueerd. De les seksuele diversiteit is in een pilot door middel van een voor- en nameting geëvalueerd bij 13 klassen (n=170) uit de drie opleidingssectoren. Attitude, emoties ten opzichte van het uiten van geaardheid, vooroordelen en kennis/attributie (homoseksualiteit zien als aangeboren of aangeleerd) werden gemeten. Er werden geen positieve, maar ook geen averechtse effecten gevonden.

Discussie

In dit artikel beschrijven we de planmatige ontwikkeling volgens IM van een lespakket over seksuele gezondheid voor het mbo. Het lespakket bevat twintig lessen welke aangeboden worden in een *online database*, vergezeld van demonstratievideo's voor docenten en beeldmaterialen voor gebruik in de klas. Ook de bijbehorende implementatie-interventie is ontwikkeld volgens IM.

LLL was al jaren een succesvol programma over seksuele gezondheid voor 13-15-jarigen op het voortgezet onderwijs. Dat aandacht voor dit thema ook op het mbo noodzakelijk was bleek onder andere uit landelijk onderzoek onder jongeren (de Graaf et al., 2012; de Graaf et al., 2005). Er zijn verschillende factoren die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van LLL-mbo. Door de ervaringen die we bij de GGD Rotterdam-Rijnmond hadden opgedaan met voorlichting en testen op soa op de roc's waren we bekend met de afwijkende setting, doelgroep en problematiek op het mbo (Gotz et al., 2006; Wolfers et al., 2012). Binnen het mbo-projectteam nam een sociaal verpleegkundige deel met ruime ervaring in het uitvoeren van gesprekken voor jongeren (onder andere op het roc) en het geven van voorlichtingen over seksuele gezondheid op het roc. We beschikten daardoor over een ruim netwerk op het roc in de regio Rotterdam-Rijnmond, wat de haalbaarheid van het ontwikkel- en implementatietraject bevorderde. Door de constructieve manier waarop we inhoudelijk samenwerkten met de ontwikkelaars van LLL-ob en LLL-bb konden we expertise bundelen, leerdoelen op elkaar afstemmen, waar mogelijk samen materialen ontwikkelen én tegelijkertijd toch een voor het mbo noodzakelijke eigen weg kiezen. Het gebruik van de systematiek van het IM-protocol vereenvoudigde dit proces omdat we in de afzonderlijke IM-stappen

verschillen en overeenkomsten konden identificeren.

De mogelijkheid tot financiering van een 3-jarig implementatieonderzoek, vrijwel gelijktijdig met het ontwikkeltraject was cruciaal. Het implementatieonderzoek gaf essentiële inzichten voor zowel de vorm en inhoud van het lespakket als voor het ontwerp van de implementatie-interventie. Door deze aanpak liepen de IM stappen 1-4 vaak synchroon met stap 5, waarbij stap vijf de eerste vier stappen voedde. Op deze wijze is er een lespakket ontstaan dat goed aansluit bij de behoefte van docenten en studenten en dat passend is binnen de complexe setting van het mbo.

Door een intensieve samenwerking met zowel docenten en studenten konden lessen afgestemd worden op specifieke behoeften, bijvoorbeeld qua leerniveau, werkvormen en toets mogelijkheden. Docenten gaven feedback op de materialen en lessen na het uittesten in hun klassen en adviseerden over de docentenhandleidingen. De productie van demonstratievideo's was niet mogelijk geweest zonder de nauwe samenwerking met docenten tijdens de pretest-fase. Door geen vertaling van de bestaande LLL-lessen te maken, maar uit te gaan van de mogelijkheden op het mbo en wensen van docenten, zijn we tot een heel andere vorm van het lespakket gekomen dan het standaardlespakket met een vast aantal lessen zoals de andere Lang leve de liefde-programma's. Bovendien zijn alle lesmaterialen gratis downloadbaar, er zijn dus geen leerlingenboekjes die besteld moet worden, zoals bij het originele LLL-pakket. Ook docentenhandleidingen zijn via de website te downloaden.

Het onderzoek naar het effect van de implementatie-interventie liet verschillen zien tussen de drie benaderingen, deze waren echter niet significant. Dat er niet een volledig schooljaar beschikbaar was voor het onderzoek en de lage respons van docenten op het onderzoek kan hieraan ten grondslag liggen. De resultaten laten een trend zien naar een groter effect van de interventie waarbij docenten een training volgen, hierbij lijkt een training gecombineerd met samenwerking met Sense-verpleegkundigen het grootste effect te hebben. Ervaring opdoen met het lespakket is belangrijk. Docenten die het lespakket hadden gebruikt, hadden een hogere intentie om het lespakket in het nieuwe schooljaar te gebruiken dan docenten die de lessen niet hadden gebruikt. Het continueren van implementatie-activiteiten om te zorgen dat docenten kennis maken met het lespakket is dus van belang.

Het lespakket was in november 2012 klaar en is sindsdien door SANL doorontwikkeld. Bij de vernieuwing van de website in 2017 is het onderdeel 'Preventie van tienerzwangerschappen' voor het mbo toegevoegd. In maart 2019 zijn er vier volledig digitale lessen in het mbo-deel van de site ingebouwd, welke gebaseerd zijn op de bestaande lessen. Tevens wordt het lespakket in 2019 verder uitgebreid met zes lessen voor de entreeopleiding. Dit zijn oorspronkelijke LLL-mbo-lessen die door Rutgers aangepast zijn voor mbo-niveau 1.

Literatuur

- Bartholomew Eldredge, L. K., Markham, C. M., Ruiters, R. A. C., Fernandez, M. E., Kok, G., & Parcel, G. S. (2016). *Planning health promotion programs. An Intervention Mapping approach*. (Fourth ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Bernstein, M. (2004). Paths to homophobia. *Sexuality Research & Social Policy*(2), 41-55.
- Bertens, M. G. B. C., Westmaas, A. H., Watzels, J. C. M., Meijer, M. S., Vriens, P., & van Kesteren, N. M. C. (2013). *Sensitizing STI/HIV prevention. Applying PEN-3 in STI/HIV prevention in the Netherlands*. In L. V. Berhardt (Ed.), *Advances in Medicine and Biology* (pp. 93-130). New York: Nova Science Publishers.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2018). Statline, Bevolking; geslacht, leeftijd en burgerlijke staat, 1 januari Retrieved 21-1-2019, 2019, from <https://statline.cbs.nl>
- de Graaf, H., Kruijer, H., Acker, J., van, & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012 [Sexual health of young people in the Netherlands in 2012]*. Delft: Eburon.
- de Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005 [Sexual health of young people in the Netherlands in 2005]*. Delft: Eburon.
- de Graaf, H., van den Borne, M., Nikkelen, S., Twisk, D., & Meijer, S. (2017). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Delft: Eburon.
- Falimir-Pichastor, J. M., & Mungu, G. (2009). "I'm not gay. . . I'm a real man!": Heterosexual Men's Gender Self-Esteem and Sexual Prejudice. *Pers Soc Psychol Bull*, 35(9), 1233-1243.
- Götz, H. M., van Bergen, J. E., Veldhuijzen, I. K., Broer, J., Hoebe, C. J., & Richardus, J. H. (2005). A prediction rule for selective screening of Chlamydia trachomatis infection. *Sex Transm Infect*, 81(1), 24-30.
- Götz, H. M., Veldhuijzen, I. K., Ossewaarde, J. M., de Zwart, O., & Richardus, J. H. (2006). Chlamydia trachomatis infections in multi-ethnic urban youth: a pilot combining STI health education and outreach testing in Rotterdam, Netherlands. *Sex Transm Infect*, 82(2), 148-152; discussion 152-143.
- Graaf, H., de, Dijk, L., van, & Wijzen, C. (2009). *Leefstijlcampagne seksuele weerbaarheid. Voorbereidend literatuuronderzoek*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Haider-Markel, D. P., & Joslyn, M. R. Beliefs about the origins of homosexuality and support for gay rights. An empirical test of attribution theory. *Public Opinion Quarterly*, 72(2), 291-310.
- Keuzenkamp, S. (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lam, A. G., Mak, A., Lindsay, P. D., & Russell, S. T. (2004). What Really Works? An Exploratory Study of Condom Negotiation Strategies. *AIDS Educ Prev*, 16(2), 160-171.
- MBO Raad. (2019). Het MBO, feiten en cijfers, from <https://www.mbo-raad.nl/het-mbo/feiten-en-cijfers>
- Meijer, S., de Graaf, H., Vanwesenbeeck, I., & Poelman, J. (2005). *Actieplan Seks onder je 25e: Participatie in onderzoek en actie*. Amsterdam: Soa Aids Nederland/ Rutgers Nisso Groep.
- Mevisen, F. E. F., Kok, G., Watzels, A., van Duin, G., & Bos, A. E. R. (2018). Systematic Development of a Dutch School-Based Sexual Prejudice Reduction Program: an Intervention Mapping Approach. *Sex Res Social Policy*, 15(4), 433-451. doi: 10.1007/s13178-017-0301-1
- Mevisen, F. E. F., van Empelen, P., Watzels, A., van Duin, G., Meijer, S., van Lieshout, S., & Kok, G. (2017). Development of Long Live Love+, a school-based online sexual health programme for young adults. An intervention mapping approach. *Sex Education*, 18(7), 1-27.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap. (2017, 1-5-2018). *Onderwijs in cijfers. Deelnemers mbo naar leeftijd*. Retrieved 21-1-2019, 2019, from <https://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/mbo/> studenten-mbo/aantallen-studenten-mbo
- Parrott, D. J., Adams, H. E., & Zeichner, A. (2002). Homophobia: personality and attitudinal correlates. *Personality and Individual Differences*, 32, 1269-1278.
- Paulussen, T., Kok, G., & Schaalma, H. (1994). Antecedents to adoption of classroom-based AIDS education in secondary schools. *Health Educ Res*, 9(4), 485-496.
- Sheeran, P., Abraham, C., & Orbell, S. (1999). Psychosocial correlates of heterosexual condom use: A meta-analysis. *Psychol Bull*, 125(1), 90-132.
- Swim, J. K. (1999). Avoiding Stigma by association: Subtle Prejudice Against Lesbians in the Form of Social Distancing. *Basic and applied social psychology*, 21(1), 61-68.
- van Bergen, J., Gotz, H. M., Richardus, J. H., Hoebe, C. J., Broer, J., & Coenen, A. J. (2005). Prevalence of urogenital Chlamydia trachomatis increases significantly with level of urbanisation and suggests targeted screening approaches: results from the first national population based study in the Netherlands. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Sex Transm Infect*, 81(1), 17-23. doi: 10.1136/sti.2004.010173
- van Berlo, W., Wijzen, C., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Gebrek aan regie. Een kwalitatief onderzoek naar de achtergronden van tienerzwan-geschappen*. In Rutgers Nisso Groep (Ed.). Utrecht.
- Wolfers, M. E. G., de Zwart, O., & Kok, G. (2012). The systematic development of ROsafe: an intervention to promote STI testing among vocational school students. *Health Promot Pract*, 13(3), 378-387. doi: 10.1177/1524839910384343
- Wolfers, M. E. G., Watzels, J. C. M., & De Koster, M. (2014). *Lang Leve de Liefde binnen het middelbaar beroepsonderwijs. Onderzoek naar de implementatie van een lesprogramma voor seksuele gezondheid binnen het mbo*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.

Summary

Long Live Love. Evidence based development and implementation of a sex education programme for senior vocational students

Students at senior vocational schools ('mbo') have sexual experience at an earlier age than their higher educated peers. Until recently there were no evidence-based educational programmes available for this specific group of students. Therefore, the Rotterdam-Rijnmond Municipal Health Service developed the evidence based sex education programme Long Live Love-mbo (LLL-mbo). In this paper we describe the evidence-based development of the educational programme as well as the implementation strategy using the Intervention Mapping protocol (IM). We also report on our research on determinants of implementation and the effect of the implementation intervention. Flexibility was an important precondition for usage by teachers. Therefore, we decided to produce an online database of lessons and workshops, so teachers could choose their own lessons and workshops. Adoption and implementation was facilitated by materials made available through the LLL-mbo website (e.g. instruction video's, tools to select the appropriate lessons and a promotional video), promotion through educational organisations at national trade fairs, teacher trainings and teacher support by sexual health professionals. The implementation interventions were evaluated with a pre-post-test design. We concluded that the research on determinants of implementation yielded valuable input for the development of the educational programme. The evaluation of the implementation intervention showed that an implementation strategy which included teacher training resulted in a higher intention to use the programme and that trained teachers used the programme more intensively.

Keywords: health promotion, sexual health, senior vocational education, Intervention Mapping, implementation)

Trefwoorden: gezondheidsbevordering, seksuele gezondheid, Mbo-onderwijs, Intervention Mapping, implementatie